

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARDA JINSGA XOS BO'LGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI TANLASH MEZONLARI

Abdullayeva Dildoraxon Obijon qizi

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Abdullayev Ziyodbek

f.f.d Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turli tizimli tillarda gender omilining namoyon bo'lishi va ularni frazeologizmlar bo'yicha o'rganilishi tadqiq etilgan. Gender munosabatlarining eng xarakterli ifodasi sifatida leksik va frazeologik darajalar tan olinishi o'rganilgan. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi jinsga xos bo'lgan frazeologik birliklar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *gender, frazeologizm, madaniyat, semantika, leksik daraja, grammatik mezon.*

Ma'lumki, til xalqning madaniy merosini aks ettiradi, tilning frazeologik darajasi esa xalqning madaniy munosabatlarini saqlaydi va o'zida namoyon qiladi. Frazeologik birliklarni gender aspektida o'rganish gender stereotiplarining madaniy o'ziga xosligini ochib beradi. Bu holat har qanday jamiyatda, jumladan, ingliz va o'zbek tilida ham mavjud. Ingliz tili madaniyatida mustahkamlangan gender stereotiplari ma'lum milliy va madaniy o'ziga xoslikka ega. Bu tushuncha o'zbek jamiyati taraqqiyotining milliy-madaniy xususiyatlarini ifodalovchi o'zbek til madaniyatiga ham mos keladi.

Jins - belgilangan frazeologik birliklar "erkak", "ayol" tushunchalarini va bu tushunchalar haqidagi fikrlarni mustahkamlovchi va aks ettiruvchi obrazli til iboralaridir. [1]

O'rganilayotgan tillarning umumiy frazeologik fondidan faqat jinsga xos bo'lgan frazeologik birliklarni tanlab olish uchun jinsga xos bo'lgan frazeologik birliklarni aniqlashning aniq mezonlarini ajratib ko'rsatish zarur. Ingliz va o'zbek tillarida gender belgisi bo'lgan frazeologik birliklar uchun quyidagi tanlov mezonlarini taklif qilamiz:

1. Grammatik mezon. Ingliz tilida *he* (u –erkak), *she* (u –ayol), *his* (uning-erkak), *him* (uni, unga-erkak), *her* (uni, unga, uning –ayol) shaxs olmoshlari bilan ifodalangan frazeologik birliklar jinsga xosdir, chunki bu olmoshlar bevosita ma'lum bir jinsni bildiradi: *His Majesty's servants* — aktyorlar; *His Majesty's servants* – u mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan darajada kuchli shaxs; *he has no guts* – u xech narsaga yaramaydi, yaroqsiz va mas'uliyatsiz; *he is no conjurer* – u porox ishlab topmaydi; *he is so dumb you can sell him the Brooklyn Bridge* - u g'irt ahmoq; *he is the last man to* – uni bunga aqli yetmaydi. [2]

Biroq, ingliz tilidagi ko'pgina maqollarda *he* shaxs olmoshi bilan jinsni neytrallash hodisasi kuzatilgan, shu tufayli bunday maqollarni ayollarga nisbatan ham qo'llash mumkin: *he laughs best who laughs last* -oxirida kulgan yaxshi kuladi; *he that lives with cripples learns to limp* – qozonga yaqin yursang, qorasi yuqadi; *he that has a great nose thinks everybody is speaking of it* – ishtoni yo'qning xadigi cho'pdan, qo'rqqanga qo'sha ko'rinadi. Jins belgisiga qaramay, bu maqollar jinsni ko'rsatmasdan shaxsni bildiradi. Bu ingliz tili grammatikasida antropotsentriзмning namoyon bo'lishidir.

2. Ba'zi tilshunoslarning fikricha, jinsi noaniq jummalarda *he* olmoshi 3-shaxs birlik nominatsiyasi uchun ishlatilishi kerak. Boshqalar esa, aksincha, *he* olmoshi ayollarni o'z ichiga oluvchi ko'makchili gaplarda ishlatilmasligini ta'kidlaydilar va *they (their, them)* olmoshidan foydalanishni taklif qiladilar.

Masalan:

1. Anyone can do it if they try hard enough.
2. Who dropped their ticket?
3. Either Mary or John should bring a schedule with them. [2]

O'zbek tilida frazeologik birliklarning jins rangini grammatik mezon yordamida aniqlash qiyin, chunki unda muayyan jinsni bildiruvchi olmoshlar mavjud emas. Ingliz tilidagi *he va she* olmoshlari o'zbek tilidagi *u* olmoshiga mos keladi, *u* ham har qanday predmet, narsa yoki hodisani bildiradi; ingliz tilidagi *his va her* olmoshlari o'zbek tilidagi uning olmoshiga mos keladi; inglizcha *him va her* olmoshlari o'zbek tilidagi unga olmoshiga mos keladi. Bundan kelib chiqadiki, o'zbek tilidagi olmoshlar erkak yoki ayol jinsiga mansublikni ko'rsatishga qodir emas. [3]

Morfologik mezon, birinchi navbatda, ingliz tilidagi frazeologik birliklar tarkibidagi erkak jinsini bildiruvchi – *er va – or* qo'shimchalari va ayol jinsini bildiruvchi – *ess* qo'shimchalarining mazmuniga asoslanadi. Ayrim misollar keltiramiz: *stock actor* — ma'lum bir teatrning doimiy gruppasi a'zosi bo'lgan aktyor; *the goddess of the moon* - (mif.) oy ma'budasi Artemida, Diana; *meddling duchess* – buyruq berishni yaxshi ko'radigan, lekin o'zi hech narsa qilmay, shovqin solib yuradigan ayol; *mistress of the Adriatic* – Adriatik bekasi, Venesiya.

Biroq, *-er / -or* qo'shimchasi bo'lgan komponentni o'z ichiga olgan inglizcha frazeologik birliklarning hammasi ham erkak jinsini ko'rsatmaydi, ular ayolni ham anglatishi mumkin: *high kicker* – o'yin-kulgini yaxshi ko'radigan beparvo qiz; *clean liver* - benuqson turmush tarzini olib boradigan odam; *cradle robber* —o'zidan ancha yoshrog'iga kishiga uylangan yoki turmushga chiqqan odam; *cub reporter* – yangi ish boshlagan muxbir. Ot tarkibidagi *-ess* qo'shimchasiga kelsak, *u* faqat ayol jinsini ko'rsatishda davom etadi. [4]

O'zbek tilidagi otlarning morfologik xususiyatlaridan kelib chiqib, grammatik mezon kabi morfologik mezon ham o'zbek tilida unchalik yorqin kelmagan. O'zbek tilidagi otlarda *-a* qo'shimchasi jins ko'rsatkichiga ega: olim - olima, kotib - kotiba,

shoir - shoira, adib - adiba kabi. Bunday soʻzlar oʻzbek frazeologik birliklari tarkibiga kirsa, ular morfologik mezonni qoʻllash chegarasini kengaytiradi.

Ingliz tilidagi frazeologiyaga kelsak, qoʻshimcha indekslash asosida qurilgan quyidagi jins belgilariga ega soʻzlar yangi jinsli frazeologik birliklar tarkibiga kiradi yoki kiritilishi mumkin: *princess – prince; actress – actor, mistress – master, duchess – duke, waitress – waiter, huntress – hunter, countess – counter, lioness – lion, hostess – host, stewardess – steward, author – authoress; governess – governor, mayoress – mayor, tigeress – tiger, poet – poetess* va boshqalar. [5]

Ingliz va oʻzbek tillarida jinsi belgilab qoʻyilgan frazeologik birliklarni tanlashning leksik mezonni quyidagi gender indeksli komponentlar tarkibiga qarab belgilanishi mumkin:

a) atoqli otlar, yaʼni, erkak va ayol ismlari: Boqi begʼam, Odam Atodan kolgan, Xoʻja Ahrorning moli, *big John* (harbiy jargon) yosh askar, *Pandora's box* - pandora qutisi, turli ofatlarning manbai kabi.

b) turdosh otlar, yaʼni, maʼlum jinsni bildiruvchi jins belgisi leksemalar: paygʼambar yoshi – Muhammad (s.a.v.) paygʼambarning yoshi (yaʼni 63 yosh), oppoq qiz - (soʻzlashuv tilida erkalash.) shirin qiz (qizga odobli murojaat), podachining oshi - choʻpon ovqati, turli mahsulotlardan qoʻshma ovqat, tirik beva – somon beva, *cub pilot* – yangi uchuvchi, *fine gentleman* – dunyoviy moda odami, olifta, *principal girl* - yetakchi aktrisa, *knight of fortune* – oson pulga oʻch ritsar, sarguzashttalab, *the old lady* – ona, kampir, *liberty man* - taʼildagi yoki ishdan boʻshatilgan dengizchi.

v) jins koʻrsatkichi bilan qarindoshlik shartlari: oʻzbek tilida: *ona suti ogʻziga keldi* - holdan toygan, charchagan, toliqqan, oppoq dada – bobo, buva, otangga balli - (maʼqullash) oh, barakalla, yasha, yaxshi!, qiz uzatmoq (yoki chikarmoq) – qizni turmushga bermoq. [5]

Xulosa

Shunday qilib, jinsi bilan belgilangan frazeologik birliklarni tanlash uchun sanab oʻtilgan mezonlarning har biri maʼlum oʻzgarishlar yoki istisnolarga imkon beradi. Shunga asosan, u yoki bu frazeologik birlikning semantikasi boʻyicha koʻrsatilgan jinsni aniq belgilash uchun barcha mezonlar kompleksda qoʻllanilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Begmatov E. Ismlarda jins tushunchasining ifodalanishi / Oʻzbek ismlari imlosi. (Ruschada yozish masalalari). – Toshkent: Fan, 1972. – B. 363–379.
2. Bondarko A.V. Teoriya morfologicheskix kategoriy. – Leningrad: Nauka, 1976. – 255 s.
3. Hojiyev A. Oʻzbek tili soʻz yasalishi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1989. – 112 b.

4. Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasalishi tizimi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – 168 b.
5. Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishining nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
6. Jurayeva M,E. Media discourse features. Международный научный «Научный импульс» журнал № 3 (100), часть 1 Октябрь, 2022
7. Maftuna Erkin qizi Jurayeva, Shahnoza Zaitjon qizi Djumabayeva. Mediata'lim OAV va kommunikatsiyaning bir qismi. Scientific progress. Volume4\Issue4\2023, 234-241
8. Pulatova K,A. Jurayeva M.E, & Yusufjonova F,Q. (2023). Inglizcha-ruscha axborot kommunikatsiya texnologiyalari terminlari tarjimai. Tadqiqotlar, 13(6), 62–67.
9. Jurayeva M,E. Pulatova K,A. & Yusufjonova F,Q. (2023). Mediadiskursni tashkil etish tamoyillari, tarkibiy va semantik tashkil etilishi . Tadqiqotlar, 13(6), 71–76.

